

Vita a magyar romantika-kutatások kérdéseiről

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Bizottsága 1969 decemberében vitát tartott a magyar romantika kutatások problémáiról Barta János elnöklete alatt. A vita-
indító referátumot Horváth Károly tartotta, ez jelen számunkban a tanulmányok rovatában
olvasható. Az alábbiakban az elhangzott hozzászólásokat közöljük rövidített formában és a
felszólalások sorrendjében.

Sziklay László hozzászólásában utalt Sötér Istvánnak a Wellek-féle hármas definícióhoz
tett kiegészítésére, hogy ti. a romantika ismérvei közt kell említenünk a nemzetiséget, a múlt-
idézést és a népiességet is. Ezeknek a nyugat-európai irodalmakban nincsen olyan domináns
szerepük, mint nálunk és általában Közép-Kelet-Európában. Az említett három jellegzetesség
már a felvilágosodás korában is jelen van a magyar, a lengyel, a cseh, a szlovák, a szerb-
horvát, a román stb. irodalmakban, szoros összefüggésben a történelmi-társadalmi fejlődéssel,
a modern nemzetért és a gyarmati (félgymarmati) sors ellen vívott harccal, és ez a tény az említett
irodalmakban számos analóg vonást hozott létre. Ezért a felsorolt nemzetek irodalomtörténet-
írása nem egy esetben (így a csehekénél és a szlovákoknál) nem is von éles cezurát a két kor
közé, és az 1770-től 1848-ig tartó időszakot a „nemzeti felújulás” periódusának nevezi,
és az említett három jellemvonást előtérbe állítva csak mint alkorszakot tárgyalja a felvilá-
gosodást s a benne uralkodó irányzatokat, a klasszicizmust és a szentimentalizmust egyfelől,
— és a romantikát másfelől. Ezzel kapcsolatban Sziklay párhuzamot von Jan Kollár és Vörös-
marty működése között. Mindkét író kortárs és ugyanabban a városban, Pesten él, mindketten
a „régí dicsőséget” élesztgető nemzeti epika művelői, de míg Vörösmarty joggal a magyar
romantika csúcscsának tekinthető — bár az ő pályája is a klasszicizmus jegyében indult —,
Kollárról most is folyik a vita a szlovák irodalomtörténészek között, hogy a klasszicizmus
vagy a romantikához kapcsolható-e munkássága. Kollárban Sziklay inkább a romantikus
vonásokat érzi uralkodóknak, hiszen a cseh és a lengyel romantikusokban is él még a racionaliz-
mus, a klasszicizmus és a szentimentalizmus számos öröksége. A szlovák irodalomtörténészek
a Štur-iskolától, 1843-tól számítják irodalmuk romantikus korszakát, a szerbek 1847-től.
A kérdés az, vajon csak egy fejlődésbeli ütemeltőlódásról van-e itt szó, vagy pedig arról,
hogy nem egészen azonos dolgot értenek romantikán a közép-kelet-európai irodalmakban.
E kérdés megoldása nagyon szükséges mind a periodizációs, mind a terminológiai egyöntetűség
érdekében. Meg kellene vizsgálni, hogy a szomszéd népek irodalmában a nemzetiség, a múlt-
idézés és a népiesség előtérbe kerülése mennyiben a felvilágosodás hatása, és mennyiben már
a romantika megnyilatkozása. Az ősi múlt idézése sokszor idegen minták, világirodalmi
impulzusok (Osszián, Herder) nyomán, de főleg mégis hazai hagyományt követve jön létre,
és válik eggyé a népiességgel. Így azután fennmarad egészen a XIX. század végéig. Ez az
eset Kollárnál, Sládkovičnál, de részben Arany Jánosnál is. Mi több, a romantikus ember-
és nemzetszemlélet a századforduló lengyel, cseh és magyar regényirodalmában is továbbél
(Sienkiewicz, Jirásek, Gárdonyi). Ezért a magyar romantikát akkor látjuk majd világosan,
ha a szomszéd népek irodalmát is figyelembe véve vizsgáljuk meg, és egyúttal e romantikák
utóéletét is tanulmányozzuk.

Sötér István először a nemzetközi szakirodalom alaposabb ismerete szempontjából javasolja
néhány újabb angol, francia és német szakmunka bevonását a romantika-kutatásokba. Ilyenek
Jean Fabre Lumières et Romantisme c. műve, Remak erre vonatkozó tipológiai írásai, Jacques
Barzun Classic, Romantic and Modern c. írása, német vonatkozásban a lipcei vita anyaga,
Hans Meyer, Werner Klaus, Werner Weiland romantikára ill. a felvilágosodás és a romantika
átmenetire vonatkozó művei, Northrope Frye munkája stb. Utána Sötér a romantika előz-
ményeinek problémáira tér át és hangsúlyozza, hogy a romantika tanulmányozásának a fel-
világosodásából kell kiindulnia. Azok a tendenciák (így pl. a népiesség, a nemzeti múlt kultusza),
amelyek a romantikában bontakoznak ki, voltaképpen a felvilágosodás következményei, de

ezeket a romantika minőségileg is megváltoztatja. Az európai irodalomra vonatkozó újabb kutatások (így pl. Roland Nortier-ei) feleslegessé teszik a Van Tieghem-féle preromantikakorszak elméletét. A romantika elveit csak a klasszicizmus doktrínáival konfrontálva lehet megérteni, de mind a két irányzat az európai polgárosodás folyamatának irodalmi tükröződése. Persze ez a folyamat ellentmondásokat is hordoz magában. Magyar és általában kelet-európai vonatkozásban a német irodalomból inkább a Sturm und Drang hatása érvényesül, mint a szorosan vett német romantikáé, ez utóbbival szemben a magyar írók bizonyos tartózkodással viselkedtek. (Széchenyi is csak E.T.A. Hoffmann szereti.) Ebből az aspektusból tekintve is igen fontos, hogy tüzetesen vizsgáljuk meg a felvilágosodásból a romantikába való átmenet, az előzmények kérdését. Ami a magyar romantika és a népiesség összekapcsolását illeti, azt hangsúlyozni nem kecséget túlságosan sok eredménnyel. Petőfi és Arany költészete nem irányzat, hanem a polgári átalakulás nemzeti megoldásával kapcsolódik egybe. Hogy a romantika Petőfi költészetében — elsősorban az 1845–46-os válság idején, de később is — jelen van, nem kétséges, azonban a népi-nemzeti és a romantika kapcsolatának problémája nem tekinthető elsődleges kérdésnek.

Lukácsy Sándor szerint Petőfi költészetében bőven találunk romantikus jegyeket. Hogy ezt többen kétségbe vonták, annak Horváth János könyve is oka, aki noha részletezi a Petőfit ért kritikusokat, de ezeknek köréből nem ad elég helyet a Bajzáéknak, a Vörösmartýéknak. A romantika kutatásokban nagyobb helyet kell biztosítani annak, amit a franciák „romantisme social”-nak neveznek. Ide tartozik az a forradalmi szellemű irányzat, amelyet „romantisme frénétique” jelzővel láttak el (pl. Petrus Borel). Ez utóbbi bizonyos analógiákat mutat Petőfi Felhők-korszakával és Az Apostollal is. A romantika kutatásában több teret kellene adni a Vajda Péterrel foglalkozó kutatásoknak. Több dolgozat foglalkozhatna jelentős külföldi írók hazai „fortune intellectuelle”-jével is, így Lamartine Histoire des Girondins-jének recepciójával, Georges Sand és a Junges Deutschland magyarországi fogadtatásával.

Egri Péter szerint az angol antiromantikusok, így T. S. Eliot magatartása a romantikával szemben ambivalens, ha ez utóbbi költészetét is figyelembe vesszük, nemcsak kritikáit. A romantikus regény és dráma értéke másodlagos, ez az irányzat a költészetben alkotta a legnagyobb értékeket. A romantikus költészet kitágította a hasonlat, metafora, általában a költői kép építésének körét. E téren párhuzamosságot figyelhetünk meg a zenetörténettel, a romantika ugyanis a zenében a dallamépítés és a harmónia körét tágitotta ki. A romantikából a romantikus költészet és a romantikus zene az, ami nem avult el, ma is élő.

Szenczi Miklós hozzászólása elején szintén kiegészítéseket ajánlott a romantikát tárgyaló külföldi szakirodalom területén, javasolja a következő művek bevonását a kérdés tanulmányozásába: Lilian F. Fürst: Romanticism in Perspective és R. L. Brett: Fancy and Imagination. Elméletileg a romantikában a mimetikus elvtől az alkotási folyamatban a képzeletre tolódik át a hangsúly. A probléma az, hogyan hangolható össze a természethűség és a képzelet. Az egyik megoldás a romantikusoknál az elme és a világ egységének elve, amely neoplatonikus előzményekre megy vissza. A másik megoldás az ember aktív tevékenységének a világgal való harmóniája. Nagyon fontos a periodizáció kérdése is. Az angoloknál a romantikusok visszanyúlhatnak a reneszánszhoz, így főként Spenser-hez és Sidney-hez. Az angol romantika igazi korszaka a francia forradalomtól Byron haláláig tart (1789–1824). Ami a későbbi kort illeti, egyetért azzal, hogy Tennyson klasszicizáló romantikus, de a Victoria-kor differenciáltabb: a preraffaelliták már posztromantikusok. Emily Brontë Wuthering Heights c. regénye romantikus, de igen sikerült mű. Általában, angol vonatkozásban legalább, a romantikus regényt nem lehet elavulttá válnak tekinteni.

Köpeczi Béla szerint a romantikáról szóló értékelésekben egyfelől általános esztétikai szempontok érvényesülnek, másfelől a konkrét történetiség szempontja. Lukács György romantikaellenessége nem csupán világnézeti gyökerű, esztétikai értékítélet is van benne: ti. Lukács felfogása a realista és a nem realista irányokról. Az irodalomtörténetész álláspontja az, hogy a romantika haladást jelent a késői klasszicizmussal szemben, valóságlátása szélesebb, mint amazé, az embernek mind külső, mind belső aspektusa szempontjából. Ami a műfajokat illeti, ezeknek értékrendje az egyes irodalmak szerint változó. A romantikának a dráma területén is volt felszabadító szerepe. Ami a közép-kelet-európai helyzetet illeti, érdekes és jellemző és szempontból a román romantika esete is. Ennek egyik ága Erdélyben, tehát a régi Ausztriában alakult ki, ez közvetlenül kapcsolódik a felvilágosodáshoz, a másik ága Moldvában és a Havasalföldön, a francia romantikát asszimilálta. Ami a periodizációt és az 1849–1850-es korszakhatárt illeti, a romantika továbbélése nem csupán közép-kelet-európai jelenség, de az is. Például 1850 után is hat a német romantikus filozófia és költészet — így Schopenhauer és Novalis — Eminescura.

Nagy Miklós Kemény Zsigmond Classicismus és romanticismus c. tanulmányát taglalva, felveti, hogy mi az oka annak, hogy Kemény csak az 1820 és 1850 közti francia irodalmat tekinti e dolgozatában romantikusnak, és nem szól az angol és a német romantikáról, holott

E. T. A. Hoffmann kedvelt olvasmányai közé tartozott. Walter Scottot valószínűleg azért nem említi, mert nálunk Scottnak a történelmi hűségét és a múltban való kutató elmélyülését hangsúlyozták. Kemény tanulmányában mindenesetre van mindig valami töredékesség, befejezetlenség. Utána Nagy Miklós kiegészíti a vitaindító referátumot Sik Sándor A magyar romantika kérdései c. esszéjének elemzésével (1943). Sik időtlen kategóriának tekinti a romantikát, melynek fő vonása szerinte az, hogy a művészet érzelmei és képzelete mintegy „zsarnoki módon” vezetik. Ennek az alkotói alkatnak jellegzetes korszaka a XIX. század, amikor ez három nemzeti hullámban (angol, német, francia) nyilvánlik meg. A magyar romantika fő képviselői: Széchenyi, Kölcsey és Vörösmarty. Eötvös, Petőfi és Arany iránya a magyar lélek másik nagy formája, amely a romantika eredményeit is asszimilálta, ez iránynak központi eszméje a patriotizmus, mely náluk „a vallásos szféráig emelkedő etikum”. A magyar romantika három fő képviselőjét a következő vonások jellemzik elsősorban. 1. A fejlődés vonala a klasszicizmustól a népies felé halad. 2. Bizonyos realiztikus hajlam java műveikben jól kimutatható. 3. Mindháromuknál szembevetünk ódaiság és elégia vegyülete, a nemes lírai retorika, és végül a satirikus ihletés, noha az első kiváltképpen Vörösmarty, az utóbbi pedig Széchenyi sajátja.

Juhász Péter délszláv vonatkozásban egészíti ki a referátumot, rámutatva, hogy a bolgár romantika a hatvanas, hetvenes években indul el, és a nyolcvanas években lesz vezető irányzat.

Bodnár György szigorúbb pontosságot sürgetett a 20. századi magyar irodalom ún. romantikus törekvéseinek leírásában, jellemzésében. Szerinte ugyanis, ha eltávolodunk a romantika történeti fogalmától, olyan „örök” kategóriákhoz érkezünk, amelyek éppen az említett kezdeményezések megkülönböztető jegeit homályosítják el. Kétségtelen, hogy több XX. századi író alapállásában, indulatában, stílusában felfedezhetők a romantikával való rokonság vonásai, de ezek elemzésében meg kell különböztetnünk a történetileg körülhatárolt romantika hatását és azokat a problémákat, amelyet az alkotók és művek alaptípusai vetnek fel újra és újra. (Erre utal a realizmus és romantika, a klasszikus és romantikus, a szubjektív és objektív ellentétpárja.) Ez utóbbi területen megnyugtatóbb a kialakult új fogalmak használata (például impresszionizmus, szimbolizmus) és ezekkel együtt a XX. századhoz kötött tartalmak, szemléletek és eszközök hangsúlyozása. S a gondosabb vizsgálat azt is kideríti, hogy ezek az ún. romantikus törekvések is kitermelték magukból a klasszicizáló igényt. Néhány példa: A halottak élén Adyja, Babits Mihály „újklasszicizmus”-gondolata és az Ezüstkor nemzedékének vitája a klasszicizálódás feltételeiről.

H. Lukács Borbála az orosz irodalom szempontjából egészítette ki a referátumot, és javasolta a romantika kutatás körébe bevonni a következő műveket: 1. Voproszi romantizma c. tanulmánykötet (Moszkva, 1965); 2. az Isztorija russzkoj poezii I. kötetét, 3. A tipológiai vita (Rejzov, Hrapcsenko) tanulmányozását.

Barta János szerint a romantikát egy társadalmi osztályhoz kötni nem lehet. XIX. századunk egész első fele antagonisztikus osztályképletet mutat. Ez a bonyolult társadalmi konstelláció a mi romantikánk alapja. A romantikáról szólva szokás az individualizmust hangsúlyozni. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy a közösségi formák — család, nép, nemzet — iránti nosztalgia is erősen érvényesül benne. Ami a „romantikus folytonosság” kérdését illeti, van ilyen folytonosság 1849 előtt és után. Azonban ezzel párhuzamosan egy „realisztikus folytonosságról” is beszélhetünk. Petőfit nem lehet egyetlen irodalmi irányzatban sem teljesen behelyezni, benne több tendencia, szintézist alkotva egyesül. A magyar romantikáról szólva azt is ki kell emelni, hogy ennek korában erősödik meg a nemzeti tudományosság Toldy Ferenc és történetíróink működésében. A magyar romantika kezdetei visszanyúlnak a tízes évekre: ekkor nálunk is — a németekéhez hasonlóan van egy filozofikus irány Katona lírájában és a fiatal Kölcsey költészetében és prózai műveiben. Ez megelőzi a második hullámot, az aurórasokét, mely a húszas években alakul ki.

H. K.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Helle Mária

A kézirat nyomdába érkezett: 1971. VII. 17. — Terjedelem: 10,85 (A/5) ív
71.72140 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György